

Krzysztof Kozłowski
Uniwersytet Jagielloński
krzys.kozlowski@uj.edu.pl

Prawo dziedziczenia w świetle postanowień Konstytucji RP – zarys instytucji

The Law of Inheritance in the Light of the Provisions of the Constitution of the Republic of Poland – an Outline of the Institution

Abstract: The right of inheritance and its protection are institutions guaranteed in the binding Constitution of the Republic of Poland, hence it must be recognized that they remain one of the foundations of the system and legal order of the Polish state. In the provisions of the Constitution, one can find clear indication that the Polish state is obliged to protect not only the right to property but also the right of inheritance. This article examines the various aspects of these rights. It points to the guarantee of “equal rights for all” provisioned by further regulation, and to the convincing way in which the Constitution stresses the importance of the right to inheritance and presents a clear direction of interpretation of the provisions related to it. It then goes on to discuss the challenges involved in interpreting what is meant by the “law of inheritance”, the difficulties that arise in determining the scope of protection it affords and the setting of limits on the legislator’s interference in the freedom of individuals to dispose of their estate.

Keywords: Constitution of the Republic of Poland, property right, inheritance law, protection of inheritance law

Słowa kluczowe: Konstytucja, prawo własności, prawo dziedziczenia, ochrona prawa dziedziczenia

Wprowadzenie

Prawo zdaje się dawać pewność, również w tych sferach, które następują *post mortem*. W tej dziedzinie podstawową rolę odgrywają regulacje dotyczące prawa dziedziczenia. Jego natura związana jest z końcem życia człowieka, ale z drugiej strony ma niebagatelne znaczenie dla ciągłości istnienia własności i innych praw majątkowych. Obowiązywanie tych ostatnich, w podwyższonym standardzie ochronnym, zostało zagwarantowane w Konstytucji RP z 1997 r. W jej postanowieniach

odnaleźć można wyraźne zastrzeżenie, że państwo polskie zobowiązane jest do ochrony nie tylko prawa własności, ale również prawa dziedziczenia. Co więcej, dalsze jej regulacje przesądzają, że to każda osoba dysponuje nie tylko przywołanym prawem własności, ale także omawianym prawem dziedziczenia, które zyskują dodatkowe poręczenie w postaci równej dla wszystkich ochrony prawnej. Nawet pobieżna lektura postanowień ustawy zasadniczej przekonuje już nie tylko o samej doniosłości prawa dziedziczenia, które doczekało się swojej konstytucjonalizacji, ale również nadaje wyraźny kierunek interpretacji przepisów z nim związanych, nakazujących zapewnienie wysokiego poziomu jego ochrony. Oczywiście wyzwań związanych z odczytaniem pojęcia „prawo dziedziczenia” nie brakuje, przede wszystkim w kontekście ustalenia jego zakresu podmiotowego i przedmiotowego, jak też treści tego prawa. Chociażby w tej ostatniej sferze, nawet przy prawidłowym zastosowaniu reguł wykładni, bardzo trudno jest odczytać, co kryje się pod pojęciem „prawa dziedziczenia”. Podobnych trudności przysparzać będzie ustalenie zakresu ochrony tego prawa oraz wyznaczenie granic ingerencji ustawodawcy w wolność zadysponowania spadkiem oraz – co nie mniej ważne – możliwość jego przyjęcia. Zagadnienia te mają charakter węzłowy dla przyjętej problematyki. Niniejsze opracowanie oczywiście nie jest w stanie im sprostać i może być uznane jedynie za próbę wyznaczenia podstawowych kierunków dalszych poszukiwań, które mogłyby zostać podjęte w rozszerzonych opracowaniach poświęconych temu zagadnieniu.

1. Prawo dziedziczenia – regulacje konstytucyjne

Prawo dziedziczenia oraz jego ochrona są instytucjami poręczonymi w obowiązującej Konstytucji RP¹, tym samym należy uznać, że pozostają one jednym z fundamentów ustroju oraz porządku prawnego państwa polskiego². W pierwszym rzędzie prawo dziedziczenia zostało uregulowane wśród innych konstytucyjnych zasad ogólnych, w ramach których wskazuje się, że: „Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia” (art. 21 ust. 1 KRP). Tym samym prawo to staje się jedną z podstawowych reguł ustrojowych i zarazem należy do centralnych kategorii obowiązującego porządku prawnego. Stanowi rozwinięcie zasady zawartej w art. 20 KRP, która ustanawia – jako podstawę ustroju gospodarczego – społeczną gospodarkę rynkową opartą m.in. na własności prywatnej³. Konstrukcja wywiedziona z łącz-

1 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej jako: KRP lub Konstytucja.

2 Od początku prac nad obowiązującą Konstytucją RP nie było to jednak oczywiste: B. Zawadzka, Problematyka ekonomiczna i społeczna w projektach konstytucji, (w:) M. Kruk (red.), Jaka konstytucja?, Warszawa 1994, s. 98-105.

3 J. Piątkowski, A. Kawalko, H. Witczak, Konstytucyjne założenia polskiego systemu spadkowego, (w:) B. Kordasiewicz (red.), System prawa prywatnego. Prawo spadkowe, Warszawa 2015, s. 54.

nego odczytania art. 21 i art. 20 KRP w swej zawartości normatywnej przekonuje o czymś więcej, aniżeli tylko o ustanowieniu zasady konstytucyjnej, która determinuje sposób odczytania pozostałych regulacji ustawy zasadniczej oraz ustawy zwykłej, ale jednocześnie stanowi punkt odniesienia dla sytuacji, gdy brakuje bliższego wzorca konstytucyjnego dla ochrony innych praw majątkowych⁴, również objętych procesem dziedziczenia. Trzeba tu także podkreślić obowiązek państwa, którego treścią jest wyczerpująca ochrona prawa dziedziczenia. Taki też sposób odczytania art. 21 ust. 1 KRP, w odniesieniu do prawa własności, został zaprezentowany w orzecznictwie TK, w którym stwierdzono, że przepis ten „należy do podstawowych zasad ustrojowych Rzeczypospolitej Polskiej, co wynika z faktu zamieszczenia tego przepisu w rozdziale I Konstytucji. W świetle tego przepisu zagwarantowanie ochrony własności jest konstytucyjną powinnością państwa, przy czym powinność ta urzeczywistniana jest zarówno przez działania o charakterze prawodawczym (ukształtowanie podstawowych instytucji prawnych konkretyzujących treść prawa własności, określenie granic prawa własności), jak i faktyczne czynności organów państwa, mające za przedmiot dobra stanowiące własność jakiejś osoby”⁵. Reguła ta, przy odpowiednim zastosowaniu, znajduje zastosowanie również do prawa dziedziczenia⁶.

Drugi zespół regulacji dotyczących prawa dziedziczenia odnaleźć można w dalszej części ustawy zasadniczej, która poświęcona jest ustanowieniu poszczególnych praw i wolności (praw podmiotowych). Konstytucja stanowi w tej mierze, że „każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia” (art. 64. ust. 1 KRP). Specyfika tego przepisu została najpełniej ujęta w stwierdzeniu TK, że „odczytywany w kontekście innych przepisów mówiących o dziedziczeniu (art. 64 ust. 2 i art. 21 ust. 1 Konstytucji), stanowi podstawę publicznego prawa podmiotowego, którego treścią jest gwarantowana konstytucyjnie wolność nabywania mienia, jego zachowania oraz dysponowania nim. Dysponowanie mieniem obejmuje w szczególności zbywanie go (w całości lub w części) w drodze dokonywania przez uprawnionego czynności *inter vivos* i *mortis causa*. Wyliczenie w art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji nie tylko własności, ale i innych praw majątkowych oraz prawa dziedziczenia zmierza do podkreślenia szerokiego zakresu gwarantowanego przez ten przepis prawa konstytucyjnego – przez wymienienie tych jego elementów, które zdaniem twórców Konstytucji zasługują na uwydatnienie”⁷. Podmiotem tej regulacji mogą być

4 Tak w odniesieniu do planu zagospodarowania przestrzennego jako instytucji współkształtującej wykonywanie prawa własności: postanowienie TK z dnia 18 kwietnia 2000 r., SK 23/98, OTK 2000, nr 3, poz. 93. Odmiennie: postanowienie TK z dnia 7 listopada 2016 r., SK 3/15, OTK-A 2016, poz. 84.

5 Wyrok TK z dnia 12 stycznia 1999 r., P 2/98, OTK 1999, nr 1, poz. 2.

6 L. Garlicki, M. Zubik, Komentarz do art. 21, (w:) L. Garlicki, M. Zubik (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, t. I, Warszawa 2016, s. 538.

7 O „prawie dziedziczenia” jako „prawie podmiotowym” – szerzej: A. Szpunar, Uwagi o pojęciu prawa dziedziczenia, „Rejent” 2002, nr 5, s. 14-23.

wszyscy uczestnicy obrotu prawnego, już jednak sama jego treść nie została dookreślona w ustawie zasadniczej. Tak rozumiane prawo zostało umiejscowione w katalogu „wolności i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych”, a więc utożsamione jest z kategorią uprawnień o charakterze ekonomicznym (gospodarczym)⁸, co już bezpośrednio wskazuje na jego miejsce oraz przeznaczenie (rolę) w systemie prawnym. W tym też zakresie należy je odczytywać łącznie z zasadą stwierdzającą, że Rzeczpospolita jest państwem „ureczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej” (art. 2 KRP), w ramach którego funkcjonuje „gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności” (art. 20 KRP). Prawo dziedziczenia nie jest zatem typowym prawem osobistym lub politycznym, a szczególnym prawem ekonomicznym, którego wykonywanie podlega rygorom społecznym. Innymi słowy, pomimo obowiązywania jego podwyższonej konstytucyjnej ochrony i wynikającego z niej podwyższonego standardu ochronnego, podlega ono charakterystycznym ograniczeniom, wynikającym z jego społecznego przeznaczenia, co odbywa się w sposób korespondujący z regułami gospodarki rynkowej oraz sprawiedliwości społecznej. Warto wspomnieć, że w literaturze przedmiotu prawo wynikające z art. 64 ust. 1 KRP traktowane jest jako „prawo obronne”, które jest skierowane przeciwko organom władzy publicznej, uniemożliwiając im przejęcie masy spadkowej, a z drugiej strony zawierające nakaz takiego ukształtowania poszczególnych instytucji systemu prawnego, aby wola spadkodawcy mogła być w najpełniejszej mierze wykonana⁹.

Wątpliwości może wywoływać podwójna regulacja prawa dziedziczenia, równolegle zawarta w art. 21 ust. 1 oraz art. 64 ust. 1 KRP. Kwestia relacji zachodzących pomiędzy tymi przepisami jest przedmiotem sporu w doktrynie, przede wszystkim uwarunkowana „pytaniami o spójność terminologii konstytucyjnej, o zasadność wyodrębnienia pewnych instytucji prawnych oraz o celowość regulowania tych zagadnień w dwóch rozdziałach ustawy zasadniczej”¹⁰. Wydaje się jednak, że możliwe jest odczytanie obu regulacji w sposób uporządkowany. Należy w tej mierze dokonać rozróżnienia opartego na założeniu, że pierwszy z przywołanych przepisów jest źródłem zasady ustrojowej i zarazem nakłada na państwo obowiązek określonych działań o charakterze optymalizacyjnym¹¹. Znamienne jest w tej mierze stanowisko TK, który stwierdził, że komentowany przepis ustanawia „nakaz dla organów państwa tworzenia takich przepisów prawnych, które nie stanowiłyby przeszkody, a wręcz przeciwnie, zabezpieczałyby wykonanie własności i sukcesję praw i obowiązków

8 B. Banaszkiewicz, *Konstytucyjne prawo do własności*, (w:) M. Wyrzykowski (red.), *Konstytucyjne podstawy systemu prawa*, Warszawa 2001, s. 35.

9 K. Zaradkiewicz, *Instytucjonalizacja wolności majątkowej. Koncepcja prawa podstawowego własności i jej urzeczywistnianie w prawie prywatnym*, Warszawa 2013, s. 165.

10 M. Kaliński, A. Krzywoń, „Własność” jako przedmiot ochrony na podstawie art. 21 ust. 1 Konstytucji RP, *Przegląd Sądowy* 2015, nr 1, s. 17-18.

11 B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2015, s. 203-204.

w drodze spadkobrania”¹². Drugi przepis może być natomiast uznany za bezpośrednie źródło prawa podmiotowego, do którego znajdują zastosowanie pozostałe regulacje konstytucyjne, w tym możliwość zastosowania ograniczeń przewidzianych w art. 31 ust. 3 KRP. Orzecznictwo konstytucyjne prezentuje w tej mierze jednak nieco inny pogląd, stwierdzając, że „unormowanie art. 64 (...) w pewnych kierunkach powtarza, w innych – uzupełnia unormowanie przewidziane w art. 21”¹³. W innym jeszcze ujęciu, „art. 21 ust. 1 Konstytucji ma – jako deklaracja zasad ustrojowych – bardziej ogólną treść niż art. 64 Konstytucji, który szczegółowo reguluje problematykę konstytucyjnej ochrony praw majątkowych. Naruszenie bardziej szczegółowych norm, zawartych w art. 64 Konstytucji, oznacza automatycznie niezgodność także z art. 21 ust. 1 Konstytucji”¹⁴.

2. Podmiot, ochrona i ograniczenia prawa dziedziczenia

Wykonywanie prawa dziedziczenia jest zagwarantowane wszystkim uczestnikom obrotu prawnego. Ma ono bowiem charakter „konstytucyjnego prawa podmiotowego o charakterze powszechnym”¹⁵. Będzie ono zatem dotyczyło przede wszystkim każdej osoby, bez względu na to, czy złączona jest z państwem polskim węzłem obywatelstwa, czy też pozostaje obcokrajowcem¹⁶. W tym też względzie należy podkreślić, że jest to „prawo podmiotowe i dotyczy konkretnego prawa będącego w dyspozycji konkretnej osoby”¹⁷. Z tego prawa, rozumianego jako możliwość przyjęcia spadku, mogą również korzystać poszczególne kategorie osób prawnych, bez względu na prawną formę ich funkcjonowania (np. stowarzyszenia lub fundacje) oraz pochodzenie terytorialne (siedziba w Polsce lub poza granicami kraju). Prawo dziedziczenia służy także Skarbowi Państwa lub komunalnym osobom prawnym¹⁸, choć w tej sferze następuje dość silna ingerencja ustawodawcy zwykłego.

Prawo dziedziczenia jest chronione jednakowo, bez względu na to, kto jest jego podmiotem, jak również bez względu na jego przedmiot. Wolą ustrojodawcy było jednoznaczne w tej mierze zastrzeżenie, że „własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej” (art. 64 ust. 2 KRP). Jak stwierdza przy tym TK, „przepis ten nie tylko (...) nawiązuje do za-

12 Wyrok TK z dnia 25 lutego 1999 r., K 23/98, OTK 1999, nr 2, poz. 25.

13 Wyrok TK z dnia 12 stycznia 1999 r., P 2/98, OTK 1999, nr 1, poz. 2.

14 Wyrok TK z dnia 30 października 2001 r., K 33/00, OTK 2001, nr 7, poz. 217.

15 Wyrok TK z dnia 4 września 2007 r., P 19/07, OTK-A 2007, nr 8, poz. 94.

16 A. Mączyński, Konstytucyjne prawo dziedziczenia, (w:) W. Popiołek, L. Ogiełka, M. Szpunar (red.), Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana, Zakamycze 2005, s. 1169.

17 S. Jarosz-Żukowska, Prawo do własności – własność jako prawo podmiotowe, (w:) B. Banaszak, A. Preisner (red.), Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP, Warszawa 2002, s. 263.

18 Odmienne: A. Mączyński, Konstytucyjne..., *op. cit.*, s. 1168.

sady równości, ale też daje wyraz ogólnemu stwierdzeniu, że wszystkie prawa majątkowe muszą podlegać ochronie prawnej. Na ustawodawcy zwykłym spoczywa (...) nie tylko obowiązek pozytywny ustanowienia przepisów i procedur udzielających ochrony prawnej prawom majątkowym, ale także obowiązek negatywny powstrzymania się od przyjmowania regulacji, które owe prawa mogłyby pozbawiać ochrony prawnej lub też ochronę tę ograniczać¹⁹. Tym samym państwo polskie zobowiązane jest do takiego ukształtowania systemu prawnego oraz podejmowania działań faktycznych (operacjonalizacyjnych), które umożliwią wszystkim podmiotom wykonywanie prawa dziedziczenia na jednakowych zasadach. Głębokość i szerokość ochrony nie jest w tych przypadkach uzależniona od kategorii podmiotu, który z omawianego prawa korzysta. Z takiego samego stopnia ochrony korzysta więc, przykładowo, obywatel polski, cudzoziemiec lub osoba prawna. Również przedmiot dziedziczenia nie stanowi podstawy do odstąpienia od równej dla wszystkich ochrony prawnej. W szczególności taką podstawą nie może być rozróżnienie na dziedziczenie przez osobę prywatną, względem dziedziczenia dokonywanego chociażby przez Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego.

Pobieżna lektura art. 21 ust. 1 oraz art. 64 ust. 1 i 2 KRP może rodzić pytanie o podstawę do ograniczenia prawa dziedziczenia. Punktem wyjścia jest stwierdzenie, że „połączenie konstytucyjnej ochrony własności z ochroną prawa dziedziczenia oznacza, że ustawodawca zwykły nie może nie tylko wyłączać dziedziczenia w całości, ale także nie wolno mu ze spadku wyłączać określonych przedmiotów”²⁰. Nie jest ono co prawda prawem absolutnym (*ius infinitum*), niemniej jednak w przywołanych przepisach brakuje wyraźnej podstawy do dokonania jego ograniczenia. Tym niemniej, takiej podstawy można poszukiwać w art. 18 KRP²¹. Nie powinno jednak budzić wątpliwości, że również w odniesieniu do prawa dziedziczenia zachodzą podstawy do zastosowania reguł określonych w art. 31 ust. 3 KRP²². Niemniej jednak w przypadku ich zastosowania, ustawodawca zwykły zobowiązany jest do takiego ukształtowania charakteru tych obostrzeń, aby zostały one ustanowione na takich samych (równych) zasadach dla wszystkich zainteresowanych uczestników obrotu prawnego. W orzecznictwie TK podkreśla się, że „wybór przez ustawodawcę określonego modelu dziedziczenia (np. sukcesja uniwersalna albo odrębne dziedziczenie poszczególnych składników majątku, nabycie spadku już w chwili śmierci spadkodawcy albo dopiero w następstwie jego przyjęcia lub orzeczenia organu państwowego) winien być konsekwentny, tzn. ustawodawca nie może tworzyć przepisów wyjątkowych, naruszających zasadę równości (równej ochrony) lub inne wartości konstytucyjne. Konstytucja wyznacza więc ramy, w których ustawodawca, regulując problematykę

19 Wyrok TK z dnia 13 kwietnia 1999 r. K 36/98, OTK 1999, nr 3, poz. 40.

20 S. Jarosz-Żukowska, Prawo do własności..., *op. cit.*, s. 261 i powołana tam literatura.

21 K. Zaradkiewicz, Instytucjonalizacja..., *op. cit.*, s. 163.

22 L. Garlicki, M. Zubik, Komentarz do art. 21, (w:) Konstytucja..., *op. cit.*, t. I, s. 544.

prawa spadkowego, ma znaczny zakres swobody. Powinien on respektować przede wszystkim (...) zakaz ukrytego wyłączenia oraz założenie dostosowania porządku dziedziczenia do przypuszczalnej woli spadkodawcy, co zakłada oparcie takiej regulacji na określonym stopniu typowości i racjonalności postanowień spadkodawcy”²³.

3. Istota prawa dziedziczenia w regulacjach konstytucyjnych

Jednym z najistotniejszych zagadnień związanych z obowiązywaniem regulacji art. 21 ust. 1 oraz art. 64 ust. 1 i 2 KRP jest określenie treści prawa dziedziczenia, czyli *de facto* wskazania, jakie czynności prawne kryją się pod tym pojęciem, a tym samym – na mocy ustawy zasadniczej – korzystają z podwyższonej ochrony prawnej. Konstytucja nie definiuje przy tym instytucji „dziedziczenia”, podobnie jak się to dzieje chociażby w odniesieniu do „własności”. Zadanie sprecyzowania tej instytucji pozostawione jest tym samym ustawodawcy zwykłemu i bieżącej praktyce judykacyjnej. Nie oznacza to jednak, że te ostatnie mogą definiować prawo dziedziczenia w dowolnym wymiarze, a zatem w sposób oderwany od reguł porządku wynikającego z ustawy zasadniczej. Konstytucjonalizacja prawa dziedziczenia powoduje, że jego treści należy przede wszystkim poszukiwać przy zastosowaniu reguły tzw. pojęcia zastanego²⁴, co umożliwia odwołanie się do jego historycznych (tradycyjnych) korzeni²⁵, dotychczasowych regulacji prawa ustawowego i sposobu zastosowania w ujęciu judykacyjnym²⁶, jak również powinno się uwzględniać perspektywę przeznaczenia (roli), jakie pełni ono w systemie prawnym (por. przywoływane już zasady zawarte w art. 2 i art. 20 KRP)²⁷. Dopiero takie szersze, i nawiązujące do kontekstu historycznego²⁸, zastosowanie zabiegów interpretacyjnych pozwala na odtworzenie pełnego wzorca konstytucyjnego. Zawsze jednak odczytanie regulacji ustawy zasadniczej powinno być podporządkowane regule, wedle której pojęcia użyte w Konstytucji mają swoje własne i autonomiczne znaczenie i nie powinny być rozumiane wyłącznie przez pryzmat ustawy zwykłej. Reguła podporządkowania ustawie zasadniczej akceptowana jest w orzecznictwie konstytucyjnym, w którym stwierdza się, że „pojęcie dziedziczenia (...) powinno być w znaczeniu szerszym od przyjętego w przepisach księgi czwartej obowiązującego obecnie kc.”²⁹ W tym też kontekście A. Szpu-

23 Wyrok TK z dnia 4 września 2007 r., P 19/07, OTK-A 2007, nr 8, poz. 94.

24 L. Garlicki, S. Jarosz-Żukowska, Komentarz do art. 65, (w:) L. Garlicki, M. Zubik (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, t. II, Warszawa 2016, s. 599.

25 Tak w odniesieniu do „umocnienia ochrony (...) ograniczonych praw rzeczowych, które ze względu na zasłóści historyczne, pojmowane były jako «ułamne prawa własnościowe»”: wyrok TK z dnia 25 lutego 1999 r., K 23/98, OTK 1999, nr 2, poz. 25.

26 A. Mączyński, Konstytucyjne..., *op. cit.*, s. 1169.

27 B. Banaszkiewicz, Konstytucyjne..., *op. cit.*, s. 34-35.

28 *Ibidem*, s. 35.

29 Wyrok TK z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99, OTK 2001, nr 1, poz. 5.

nar stwierdza, że „konstytucyjne znaczenie prawa dziedziczenia jest niewątpliwie szersze” i wykracza poza ramy prostego prawa dziedziczenia³⁰.

Dla próby odczytania treści prawa dziedziczenia, na gruncie ustawy zasadniczej, istotne jest również to, że uprawnienie to nie zyskało samodzielnego (oddzielnego) pola regulacji i pozostaje unormowane łącznie z prawem własności, jako jego szczególne rozwinięcie oraz szczególna jego postać lub też – w innym jeszcze ujęciu – „korelat i dopełnienie prawa własności”³¹. Orzecznictwo strasburskie zaznacza, że prawo do dziedziczenia, jako przejaw szerszego prawa do rozporządzania majątkiem (*ius disponendi*), jest „jednym z podstawowych warunków świadczących o faktycznym istnieniu prawa do własności”³². W literaturze uznaje się wręcz, że prawo dziedziczenia jest „jednym z aspektów prawa własności”³³, zaś ochrona dziedziczenia jest szersza, aniżeli samej własności, obejmuje bowiem również „inne prawa majątkowe”³⁴. Należy zatem przyjąć, że obie konstytucyjne instytucje (własności i dziedziczenia) mają za zadanie zapewnienie ciągłości wykonywania praw majątkowych, w tym prawa własności, zapoczątkowanych i chronionych jeszcze za życia spadkodawcy, ale także umożliwienia przeniesienia tych praw – zgodnie z jego wolą – na inną osobę. Prawo dziedziczenia „czyni własność prywatną instytucją trwałą, nieograniczoną czasowo, niezależną od okresu życia osoby (...)”³⁵. W orzecznictwie TK stwierdza się w tej mierze, że „prawo własności przysługujące osobie fizycznej nie może wygasać w chwili jej śmierci, ale winno trwać nadal, co zakłada jego przejście na inną osobę lub osoby”³⁶. Powoduje to, że prawo dziedziczenia posiada samodzielny status w systemie prawnym. W konsekwencji, „Konstytucja, choć wyznacza ustawodawcy pewne dyrektywy co do regulacji dziedziczenia ustawowego, nie formułuje ścisłych i jednoznacznych norm, pozwalających na określenie kręgu, kolejności powołania do spadku i wysokości udziałów spadkobierców ustawowych”³⁷. Tym niemniej ustawodawca nie posiada legitymacji „do likwidacji tej instytucji (...) albo istotnego ograniczenia kręgu spadkobierców ustawowych, a także (nie ma prawa – przyp. K.K.) do pozbawiania kogokolwiek zdolności do dziedziczenia”³⁸. Bez wątplenia wskazówką wyznaczającą kierunek odczytania norm konstytucyjnych będzie również wspomniane już upodobnienie (normatywne zbliżenie) „prawa dziedziczenia” do „prawa własności”. W obu przypadkach rzecz sprowadza się do zapewnienia warunków

30 A. Szpunar, Uwagi..., *op. cit.*, s. 20.

31 L. Garlicki, S. Jarosz-Żukowska, Komentarz do art. 65, (w:) Konstytucja..., *op. cit.*, t. II, s. 600.

32 I. Nakielska, Prawo do własności w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Gdańsk 2002, s. 118.

33 B. Banaszkiewicz, Konstytucyjne..., *op. cit.*, s. 34.

34 S. Jarosz-Żukowska, Prawo do własności..., *op. cit.*, s. 262.

35 J. Piątkowski, A. Kawałko, H. Witczak, Konstytucyjne..., *op. cit.*, s. 54.

36 Wyrok TK z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99, OTK 2001, nr 1, poz. 5.

37 Wyrok TK z dnia 4 września 2007 r., P 19/07, OTK-A 2007, nr 8, poz. 94.

38 L. Garlicki, S. Jarosz-Żukowska, Komentarz do art. 65, (w:) Konstytucja..., *op. cit.*, t. II, s. 600-601.

prawnych oraz stworzenia instytucji gwarantujących możliwość nabywania, zachowania oraz dysponowania mieniem³⁹.

Prawo dziedziczenia określone w obowiązującej Konstytucji jest formą gwarancji adresowanej do spadkodawcy, treścią której jest możliwość zasadniczo swobodnego zadysponowania swoim majątkiem, przy jednoczesnym zastrzeżeniu, że dyspozycja ta zaktualizuje się po jego śmierci. W rezultacie równoległym przejawem omawianego prawa jest możliwość przejścia zadysponowanego w ten sposób majątku na spadkobiercę⁴⁰. W tym też kontekście możliwe jest ujęcie konstytucyjnego prawa dziedziczenia na dwóch wyraźnie odróżniających się płaszczyznach. Pierwszym jego przejawem jest prawo do pozostawienia spadku (zadysponowania majątkiem), zaś druga płaszczyzna zawiera się w przyznaniu spadkobiercy praw do otrzymania spadku (dziedziczenia po spadkodawcy)⁴¹.

Istotą „prawa do pozostawienia spadku” jest zapewnienie możliwości podjęcia przez spadkodawcę osobistej, świadomej i samodzielnej decyzji o zadysponowaniu spadkiem. Rozrządzenie w tym przedmiocie może być rozumiane jako egzekwowanie wolności majątkowej⁴², podporządkowanej woli spadkodawcy jako podmiotu wyłącznie umocowanego do rozstrzygania o dalszej kondycji majątku po jego śmierci⁴³. Pozwala to na autonomiczne wyznaczenie (wskazanie) przez spadkodawcę osoby (lub grupy osób), na rzecz której dokonuje się przekazania majątku ze skutkiem *mortis causa*. Ochrona konstytucyjna takiej czynności obejmuje zadysponowanie całością majątku spadkodawcy lub też jego częścią, jak również dotyczy wszelkich prawnie uznanych sposobów (form) podjęcia decyzji w tym przedmiocie. Ukształtowanemu w ten sposób uprawnieniu odpowiada, spoczywający na ustawodawcy, obowiązek zagwarantowania należytych mechanizmów ochrony dziedziczenia, aby zapewnić możliwie największy stopień efektywności woli spadkodawcy⁴⁴, jak również ochrony przed naruszeniami tego prawa ze strony podmiotów prywatnych⁴⁵ lub też samego państwa. Ochrona przewidziana w Konstytucji obejmuje nie tylko prawo do swobodnego zadysponowania spadkiem, ale także możliwość odmowy jego przyjęcia⁴⁶. W tym też zakresie autonomia woli jednostki (swoboda decyzyjna) jest wręcz absolutna.

Ustawodawca zwykły, uwzględniając unormowania zawarte w ustawie zasadniczej, zobowiązany jest do stworzenia systemu umożliwiającego realizację prawa

39 Wyrok TK z dnia 5 września 2007 r., P 21/06, OTK-A 2007, nr 8, poz. 96.

40 K. Zaradkiewicz, Komentarz do art. 21, (w:) M. Safjan, L. Bosek (red.), Konstytucja RP. Tom II. Komentarz do art. 87-243, Warszawa 2016, s. 593.

41 B. Banaszkiewicz, Konstytucyjne..., *op. cit.*, s. 35.

42 K. Zaradkiewicz, Komentarz do art. 21, (w:) Konstytucja..., *op. cit.*, t. I, s. 593.

43 Wyrok TK z dnia 25 lutego 1999 r., K 23/98, OTK 1999, nr 2, poz. 25.

44 Wyrok TK z dnia 21 maja 2001 r., SK 15/00, OTK 2001, nr 4, poz. 85.

45 A. Mączyński, Konstytucyjne..., *op. cit.*, s. 1174.

46 K. Zaradkiewicz, Instytucjonalizacja..., *op. cit.*, s. 164.

do dziedziczenia. Obejmuje on regulacje dotyczące „ochrony, dyspozycji, mechanizmów i rozwiązań instytucjonalnych”, których zadaniem jest umożliwienie podjęcia i objawienia woli przez spadkodawcę, a następnie przyjęcia spadku przez uprawnionego⁴⁷. Konstytucja wyznacza pewien minimalny standard, w którym zawiera się konieczność zapewnienia możliwości podjęcia swobodnej decyzji przez spadkobiercę oraz stworzenia uwarunkowań do przyjęcia spadku przez uprawnionego. Pozostałe kwestie dotyczące przyjęcia któregoś z modeli systemu spadkowego lub też procedur związanych z jego funkcjonowaniem, należą już do decyzji ustawodawcy⁴⁸. Nie bez powodu w orzecznictwie konstytucyjnym stwierdza się, że „nie chodzi tu (...) tylko o sam fakt sukcesji na podstawie testamentu bądź ustawy, mającej miejsce z chwilą otwarcia spadku, a więc śmierci spadkodawcy, ale również o spoczywający na organach państwa obowiązek ochrony wszelkich praw obligacyjnych związanych ze spadkiem (jak zapis czy zachówek), a także obowiązek ustanowienia i zabezpieczenia odpowiednich procedur mających na celu stwierdzenie nabycia spadku, ochronę nabywcy czy dział spadku. Nadto z przepisu art. 21 ust. 1 Konstytucji wynika pozytywny nakaz stanowienia takiego prawa, które pozostawać będzie w zgodzie z wolą spadkodawcy. Nieodłącznym korelatem swobody dziedziczenia jest swoboda rozrządzenia własnością i prawami majątkowymi na wypadek śmierci”⁴⁹.

Z kolei konstytucyjny wymiar „prawa do dziedziczenia po kimś” obejmuje możliwość przyjęcia majątku spadkowego przez wskazaną przez spadkodawcę osobę. Chodzi tu zatem tylko o umożliwienie wejścia we władanie tego, co spadkodawca postanowił swojemu spadkobiercy pozostawić. W orzecznictwie konstytucyjnym podkreśla się, że treścią prawa dziedziczenia w omawianym wymiarze jest jedynie przyznanie na gruncie systemu prawnego możliwości uzyskania spadku, która jest rozumiana jako potencjalna zdolność przyjęcia spadku, a nie gwarancja uzyskania spadku po konkretnej osobie. W tej mierze stwierdzono, że ochrona konstytucyjna przewiduje „adresowany do ustawodawcy zakaz pozbawiania jakiejś kategorii osób zdolności dziedziczenia, czyli możliwości nabycia własności i innych praw majątkowych po śmierci osoby, której przysługiwały one za życia. Jednakże należy podkreślić, że przepis ten gwarantuje tylko prawo dziedziczenia pojmowane abstrakcyjnie, a nie odniesione do dziedziczenia po konkretnej osobie fizycznej. Przepis ten zapewnia zatem każdemu samą możliwość stania się następcą prawnym osoby zmarłej, ale nie przesądza o porządku dziedziczenia po konkretnej osobie i nie gwarantuje nikomu uzyskania praw majątkowych w drodze dziedziczenia po określonym spadkodawcy. Przeciwnie założenie byłoby sprzeczne z należącym do treści prawa własności uprawnieniem do rozporządzania jej przedmiotem, które to uprawnienie korzysta z pierwszeństwa przed realizacją roszczeń osób niepowołanych przez spadkodawcę

47 K. Zaradkiewicz, Komentarz do art. 21, (w:) Konstytucja..., *op. cit.*, t. I, s. 594.

48 K. Zaradkiewicz, Instytucjonalizacja..., *op. cit.*, s. 163.

49 Wyrok TK z dnia 25 lutego 1999 r., K 23/98, OTK 1999, nr 2, poz. 25.

do dziedziczenia. Ponadto jest oczywiste, że ochroną konstytucyjną objęte są prawa osób, które uzyskały status spadkobiercy po śmierci określonej osoby. Konstytucja chroni prawa nabyte w drodze dziedziczenia, nie przesądzając jednak, kto w konkretnej sytuacji prawa te nabywa⁵⁰. Prawo do dziedziczenia po kimś przejawia się również w swobodzie odmowy przyjęcia spadku, względnie zakwestionowania powinności wykonania określonego zapisu lub polecenia z nim związanego. Z drugiej jednak strony gwarancja konstytucyjna obejmuje stworzenie gwarancji „ustanowienia i zabezpieczenia odpowiednich procedur, mających na celu stwierdzenie nabycia spadku, ochronę nabywcy, dział spadku”⁵¹. Wolnościowy status jednostki powoduje, że tylko uprawniony do spadkobrania umocowany jest do zaakceptowania ostatniej woli testatora lub też jej odrzucenia. Kwestie wolnościowe nie są w tym przypadku zresztą jedynymi, gdyż nie mniej istotny charakter mają argumenty związane z sytuacją, gdy pasywa spadku przekraczają jego aktywa, przez co spadkobierca wbrew swej woli, zamiast podmiotem przysporzenia, mógłby się stać zobowiązanym do spłaty długu przekraczającego wartość czynną spadku.

Podsumowanie

Prawo dziedziczenia zyskało własne pole regulacji w obowiązującej Konstytucji RP. Jego zakotwiczenia należałoby poszukiwać przede wszystkim w zasadzie społecznej gospodarki rynkowej, której jednym z fundamentów jest własność. Ta ostatnia zdaje się tworzyć bezpośredni związek prawny z dziedziczeniem. Obie stanowią wzajemne dopełnienie oraz umożliwiają efektywne wykonywanie istoty uprawnień z nich wynikających. Zazwyczaj omówienie prawa dziedziczenia, przy uwzględnieniu perspektywy konstytucyjnej, ogranicza się do przywołania art. 21 oraz 64 ustawy zasadniczej. W ślad za orzecznictwem konstytucyjnym należy je jednak odczytywać łącznie z pozostałymi regulacjami konstytucyjnymi, w tym art. 2 i art. 20. Niezwykle wąskie unormowania Konstytucji dotyczące prawa dziedziczenia powodują, że dla ustalenia jego znaczenia konieczne jest odwołanie się do konstrukcji „pojęcia zastanego”. Dopiero taki zabieg pozwala na podjęcie próby oznaczenia jego zakresu podmiotowego i przedmiotowego. Kwestie te, przede wszystkim z uwagi na utrwaloną tradycję tej instytucji, nie są przedmiotem szerszego sporu. O wiele więcej kontrowersji – również z konstytucyjnego punktu widzenia – budzi wskazanie granic ingerencji ustawodawcy w prawo dziedziczenia. Tu ustalenia doktrynalne i orzecznicze nie są jednorodne i powodują wątpliwości natury praktycznej. Dyskusyjny jest w szczególności zakres uprawnień ustawodawcy zwykłego do wkraczania w sferę prawa do pozostawienia spadku (zadysponowania majątkiem) oraz – równolegle – na płaszczyźnie przyznania spadkobiercy prawa do otrzymania spadku (dziedziczenia po

50 Wyrok TK z dnia 25 lipca 2013 r., P 56/11, OTK-A 2013, nr 6, poz. 85.

51 S. Jarosz-Żukowska, *Prawo do własności...*, *op. cit.*, s. 262.

spadkodawcy). Wydaje się, że kwestie te wymagają jeszcze istotnego opracowania doktrynalnego, jak również ich aplikacji w sferze dalszego ożywionego orzecznictwa konstytucyjnego.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszak B., Prawo konstytucyjne, Warszawa 2015.
- Banaszkiewicz B., Konstytucyjne prawo do własności, (w:) M. Wyrzykowski (red.), Konstytucyjne podstawy systemu prawa, Warszawa 2001.
- Garlicki L., Jarosz-Żukowska S., Komentarz do art. 65, (w:) L. Garlicki, M. Zubik (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, Warszawa 2016.
- Garlicki L., Zubik M., Komentarz do art. 21, (w:) L. Garlicki, M. Zubik (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, Warszawa 2016.
- Jarosz-Żukowska S., Prawo do własności – własność jako prawo podmiotowe, (w:) B. Banaszak, A. Preisner (red.), Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP, Warszawa 2002.
- Kaliński M., Krzywoń A., „Własność” jako przedmiot ochrony na podstawie art. 21 ust. 1 Konstytucji RP, „Przegląd Sądowy” 2015, nr 1.
- Mączyński A., Konstytucyjne prawo dziedziczenia, (w:) W. Popiołek, L. Ogiełka, M. Szpunar (red.), Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana, Zakamycze 2005.
- Nakielska I., Prawo do własności w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Gdańsk 2002.
- Piątkowski J., Kawalko A., Witczak H., Konstytucyjne założenia polskiego systemu spadkowego, (w:) B. Kordasiewicz (red.), System prawa prywatnego. Prawo spadkowe, Warszawa 2015.
- Szpunar A., Uwagi o pojęciu prawa dziedziczenia, „Rejent” 2002, nr 5.
- Zaradkiewicz K., Instytucjonalizacja wolności majątkowej. Koncepcja prawa podstawowego własności i jej urzeczywistnianie w prawie prywatnym, Warszawa 2013.
- Zaradkiewicz K., Komentarz do art. 21, (w:) M. Safjan, L. Bosek (red.), Konstytucja RP. Komentarz, Warszawa 2016.
- Zawadzka B., Problematyka ekonomiczna i społeczna w projektach konstytucji, (w:) M. Kruk (red.), Jaka konstytucja?, Warszawa 1994.